

Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Tacikistan Cumhuriyeti Örneği

Relationship Between Current Account Balance and Economic Growth: Example of the Republic of Tajikistan

Hakan Acet^{1*}

Emomjafar Ashurov²

¹Department of Economics, Selçuk University, Konya, Turkey

²Institute of Social Sciences, Department of Economics, PhD student, Selçuk University, Konya, Turkey

Received: 20.07.2020

Accepted: 09.09.2020

This article was checked by *intihal.net*

ISSN: 2149-8598

Öz

Cari işlemler açığı, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Tacikistan ekonomisi için de önemli bir makroekonomik sorundur. Literatürde bu konu hakkında yapılan çok sayıda analize rağmen Tacikistan ekonomisi üzerine yapılan literatür incelendiğinde yapılan çalışmalar sadece teorik düzeyde kalmaktadır. Tacikistan ekonomisinde 2005 yılından bu yana yüksek cari açık yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı cari açık, ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik analizle ortaya koyarak literatüre katkı sağlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için cari işlemler dengesi (CİD) ve ekonomik büyüme (GSYH) %'sel olarak alınmıştır. Yapılan analizde 2005Q1-2019Q4 çeyrek veriler kullanılmaktadır. Veriler Dünya Bankası ve Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan alınmıştır. İlk değişkenlerimizin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla birim kök testi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre; bir değişken birinci farkta durağanken diğeri ise düzeyde durağındır. Bu nedenle analiz için ARDL modeli daha uygun görülmüştür. Değişkenler arasında ilişkiyi belirtmek için Kovaryans testi uygulanmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre değişkenler arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda ARDL sınır test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki vardır. Bunun dışında bu çalışmada Korelogram, Histogram normallik testi ve ARCH gibi testler de uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: ARDL modeli, CİD, GSYH, Tacikistan, Dünya Bankası

Abstract

The current account deficit is a major macroeconomic problem for the economy of Tajikistan, as in many developed and developing countries. Despite numerous analyses on this subject in the literature, studies on the economy of Tajikistan remain only at the theoretical level. Tajikistan's economy has experienced a high current account deficit since 2005. Therefore, the aim of this study is to contribute to the literature by revealing the relationship between current account deficit and economic growth through empirical analysis. To achieve this goal, the current account balance (CID) and economic growth (GDP) were taken as%. 2005q1-2019q4 quarter data are used in the analysis. Quarter data is taken from the World Bank and the Central Bank of the Republic of Tajikistan. A unit root test was performed to indicate whether our first variables are stationary. According to the analysis result, one variable is stationary in the first difference, and the other is stationary at the level. For this reason, the ARDL model was considered more suitable for analysis. Covariance testing was applied to indicate the relationship between variables. According to the empirical results obtained, there is a negative relationship between the variables. At the same time, there is a long-term relationship between variables based on ARDL boundary test results. In addition, tests such as Korelogram, Histogram normality test and ARCH were also applied in this study.

Keywords: ARDL model, CAB, GDP, Tajikistan, World Bank.

Acet, H. & Ashurov, E. (2020). "Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Tacikistan Cumhuriyeti Örneği", Journal of Academic Value Studies, 6(3) 266-279 (<http://dx.doi.org/10.29228/jav.45418>).

* Email address: hakanacet@selcuk.edu.tr (Corresponding author)

1. Giriş

Cari işlemler dengesi ekonomilerin hassas ve önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Cari açık, bir ülkenin hükümetlerinin, işletmelerinin ve bireylerinin ihracatından daha fazla mal hizmet ve sermaye ithal etmesidir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, üretimde yüksek düzeyde ithalat girdisi kullandıkları için cari işlemler açığı ile karşı karşıya kalmaktadır; ya da farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, büyümeleri ithalat odaklı büyümedir. Bununla birlikte, büyüme oranı ile cari işlemler açığı arasındaki bu ilişki her zaman doğru değildir. Özellikle ekonomik büyümenin dış ticaret fazlası ile gerçekleştiği ülkelerde reel milli gelirdeki reel artışlar cari açığa iyileşmeye yol açabilir (Telatar O. M., 2007: s. 14).

Büyüyen bir ülke ekonomisinde üretim maliyetlerinde düşüş ve azalan maliyetlerle ihracat oranı arttığında, bu durum cari açık üzerinde olumlu bir etkiye neden olacaktır. Ancak, ekonomik büyümenin cari işlemler açığı üzerindeki etkisinin yönü, bir ülkenin gelir artışından tasarruf edilen ve harcanan miktara bağlıdır. Harcanan tutar kaydedilen tutardan yüksekse, cari açık artacaktır. İthal mallar bir yandan ihracat malları üretmek için hammadde, yarı mamul veya sermaye malları olarak kullanıldığından ve bu nedenle üretim artışına neden olan ithalata bağlı ekonomik büyüme, kaçınılmaz olarak ithalatı ve nihayetinde cari açığı artıracaktır (Coşkun, 2010: s. 21-22).

Literatürde yapılan çok sayıda çalışma, ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Debelles ve Faruquee (1996), hızlı ekonomik büyüme gösteren ülkelerin yüksek oranda cari açık eğiliminde olduklarını gösterirken, Calderon, Chong ve Loazya (2000) ise kırk dört gelişmekte olan ülke üzerinde yaptıkları araştırmalarda GSYH büyüme oranındaki artışın cari açığa artışa neden olduğunu bulmuşlardır. Kandil ve Greene (2002) tarafından Amerika Birleşik Devletleri üzerine yapılan bir çalışma, cari işlemler açığının uzun vadede reel GSYH'deki artışlarla ilişkili olduğunu ve bu korelasyonun ters ve anlamlı olduğunu göstermiştir.

Tacikistan dışa bağlı bir ülke olduğu için cari işlemler genelde açık vermektedir. Tacikistan Merkez Bankasının verilerine göre 2005-2018 yılları arasında ülkede sadece bir defa cari işlemler %2, 2 fazla verip 13 yıl boyunca ortalama yaklaşık %11 açık verilmiştir. Cari açığın ana nedeni dış ticaretin açık vermesidir. 2018 yılında 1,073 milyon dolarlık mal ihraç ederken 3,150 milyon dolarlık mal ithal edilmiştir. Bu yılın sonunda dış ticaret 2,078 milyon dolar açık vermiştir ki bu GSYH'nin %28 oluşturmaktadır.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde, Ödemeler bilançosu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenen dönem kapsamında değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Tacikistan'da cari işlemler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise çalışmada yapılan analiz hakkında bilgi bulunmaktadır. Sonuç, analiz sonuçlarının yorumlanmasını içermektedir ve bazı öneriler sunmaktadır.

2. Cari İşlemler Hesabı ve Ekonomik Büyüme Teorik Çerçeve

Bir ülkenin ödemeler bilançosu (dengesi), belirli bir zaman diliminde dış dünya ile olan tüm ekonomik işlemlerinin sistematik bir kayıdır. Ülkenin dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkilerinin niteliğinin ve boyutlarının istatistiksel bir kayıdır.

Bir ülkenin ödemeler bilançosu kayıt tekniği çift kayıt muhasebe sistemine dayanmaktadır. Her işlem bilançonun kredi ve borç tarafına girilmektedir. Yani her uluslararası işlem, bir kez kredi tarafında ve bir kez borç tarafında, eşit miktarda iki kez kaydedilir. Bir ürün, bir ülkeye yabancılardan ödeme alma hakkı tanıyacağından, mal hesabının kredi tarafında (+) yer alacaktır. Ancak aynı zamanda, bu tutar ihracatçı ülkeden kısa vadeli sermaye çıkışını temsil ettiği için kısa vadeli sermaye borcu (-) olarak değerlendirilir (Aahana, 2020).

Cari işlemler dengesi, ödemeler bilançosunun en önemli bölümlerinden biridir ve gerçek maddi değerlerin (mal ve hizmet) uluslararası hareketini gösterir.

Cari işlemler, mal ve hizmet ihracatının değeri ile mal ve hizmetlerin ithalat maliyeti arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Cari işlemler aynı zamanda net geliri (faiz veya temettü gibi) ve genellikle toplamın küçük bir kısmını oluşturan yurtdışından (dış yardım gibi) transferleri de içermektedir. Cari işlemler aynı zamanda, ulusal (hem kamu hem de özel) tasarruf ve yatırım arasındaki fark olarak da ifade edilebilir. Bu nedenle bir cari açık, yatırıma göre düşük bir ulusal tasarruf seviyesini veya yüksek bir yatırım oranını veya her ikisini de yansıtabilir. Tasarrufları ulusal yatırımlardan daha fazla olan bir ülke, fazla tasarruflarını yurt dışına göndermektedir. Tasarrufları ulusal yatırımdan daha az olan bir ülke ise, fon eksikliğini yabancı yatırımlarla telafi etmektedir (Ghosh & Ramakrishnan, 2020).

Yukarıda dediğimiz gibi cari işlemler, bir ülkenin ödemeler dengesinin bir parçası ve en önemli hesaptır. Cari işlemler dengesi bir ülkenin ticaret dengesi artı net gelir ve doğrudan ödemelerdir. Dolayısıyla cari işlemler hesabını oluşturan kalemlerinin açıklaması gerekmektedir. Tablo 2’de, ödemeler dengesi bileşenlerinin ayrıntılı bir açıklaması bulunmaktadır.

Tablo 1. Cari İşlemler Dengesinin Ana Kalemleri.

CARI İŞLEMLER DENGESİ

A.	DIŞ TİCARET DENGESİ
1.	Genel Mal Ticareti (Ödemeler Dengesi Tanımlı)
1.1.	İhracat
1.2.	İthalat
2.	Net Transit Ticaret Geliri
3.	Parasal Olmayan Altın
B.	HİZMETLER DENGESİ
1.	Başkasına ait Fiziksel Girdiler için İmalat Hizmetleri
2.	Bakım ve Onarım Hizmetler
3.	Taşımacılık
4.	Seyahat
5.	İnşaat
6.	Sigorta ve Emeklilik Hizmetleri
7.	Finansal Hizmetler
8.	Fikri Mülkiyet Hakları Kullanım Ücretleri
9.	Telekomünikasyon, Bilgisayar ve Bilgi Hizmetler
10.	Diğer İş Hizmetleri
11.	Kişisel, Kültürel ve Eğlence Hizmetleri
12.	Resmi Hizmetler
C.	BİRİNCİL GELİR DENGESİ
1.	Ücret Ödemeleri
2.	Yatırım Geliri
2.1.	Doğrudan Yatırım
2.2.	Portföy Yatırımları
2.3.	Diğer Yatırımlar
D.	İKİNCİL GELİR DENGESİ
1.	Genel Hükümet

2. Diğer Sektörler
-
- 2.1. Kişisel Transferler
-
- 2.2. Diğer Transferler

Kaynak: (TCMB, 2020)

Eğer cari işlemler dengesini formül olarak yazmak istersek şöyle olacaktır.

$$CİD = (X-M) + (NY + NKT)$$

Burada:

X = Mal ve hizmet ihracatı

M = Mal ve hizmet ithalatı

NY = Yurtdışındaki net gelir

NCT = Net akım transferleri

Bu formül cari hesabın açık veya fazla olup olmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu herhangi bir tutarsızlığın nereden kaynaklanabileceğini ve daha iyi işleyen bir ekonomi sağlamak için kaynakların nasıl yeniden yapılandırılabilirliği hakkında ülkelere yardımcı olacaktır (Heakal, 2019).

Ekonomik büyüme ise, bir ülke ekonomisinin zaman içinde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa değerindeki artıştır. Büyüme kavramı ülkenin tüm ekonomik çıktısını dikkate almaktadır ve ülkedeki işletmelerin satış için ürettiği tüm mal ve hizmetleri içermektedir. Üretilen mal veya hizmetin yurt içinde mi yoksa yurt dışında mı satıldığı önemli değildir. Çoğu ülke her üç ayda bir ekonomik büyümeyi ölçmektedir. Geleneksel olarak GSYH ekonomik büyümeyi ölçmenin en iyi yoludur ve büyümenin en doğru ölçümü ise reel GSYH'dir. GSYH büyüme oranı reel GSYH kullanılmaktadır (Kimberly, 2019).

Daha da önemlisi, GSYH'nin nüfusa oranının (kişi başına düşen GSYH) artmasıdır ki bu kişi başına düşen gelirdir. Kişi başına gelirdeki artış yoğun büyüme olarak adlandırılmaktadır. Sadece nüfus veya bölgedeki artışların neden olduğu GSYH büyümesine kapsamlı büyüme denir. Büyüme, enflasyonun üretilen malların fiyatı üzerindeki çarpıtıcı etkisini ortadan kaldırmak için genellikle reel olarak (yani enflasyona göre ayarlanmış terimler) hesaplanır (ScienceDaily, 2020).

3. Tacikistan'da Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Orta Asya'nın tam merkezinde yer alan ve bölgenin tek Farsça konuşan ülkesi olan Tacikistan SSCB'nin dağılmasından sonra 1991'de bağımsızlığını elde etmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun yerinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. Bağımsızlığın ardından Tacikistan'da 1992-1997 dönemi boyunca bir iç savaş yaşanmış ve Tacikistan ekonomisi tehdit altında kalmıştır. Tacikistan ekonomisinin asıl gelişimi böylece 1997 yılında iç savaşın bitimi ile mümkün hale gelmiştir. Olumlu dış çevre ve ülkenin başlıca ihracat kalemleri olan pamuk ve alüminyum fiyatlarında yükselişler ile 2000'den 2014'e kadar Tacikistan'ın ekonomisi yıllık ortalama yüzde 7,9 oranında bir büyümeye ulaşmıştır. Öte yandan, Rusya ve diğer ticaret ortaklarındaki hızlı büyüme Tacikistan'ın emek talebini artırmış; bu da göçmen işçi gelirlerinin ve ardından iç tüketimin artmasına neden olmuştur (Ershov & Sadridinov, 2016). Aşağıdaki tabloda Tacikistan ve diğer BDT makroekonomik göstergeleri bulunmaktadır.

Tablo 2. Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Genel Makro Ekonomik Göstergeleri (2018)

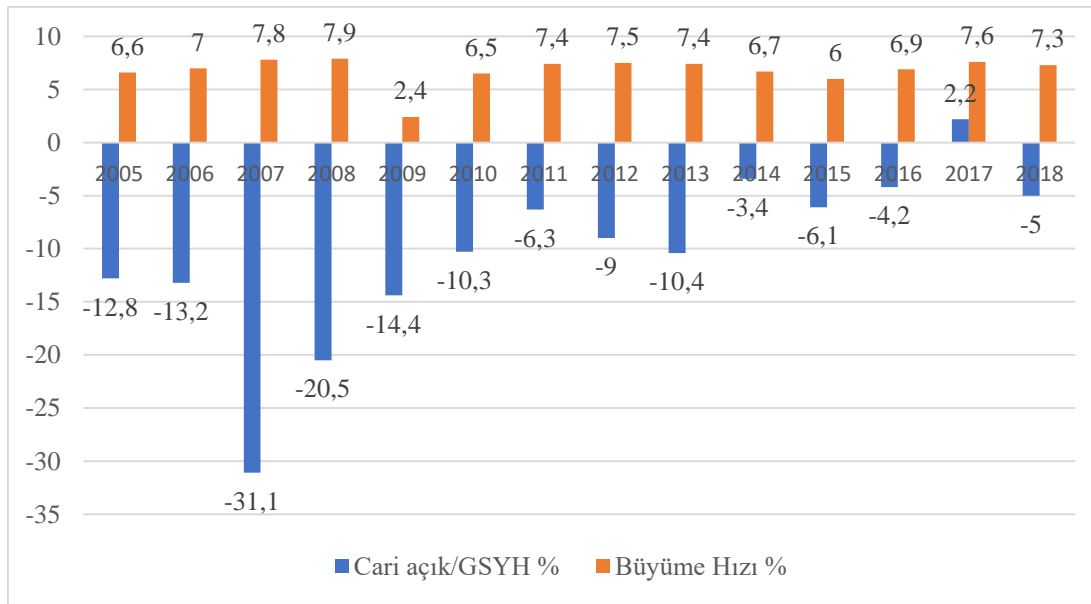
	Nüfus (milyon kişi)	GSYH (milyar dolar)	Kişi başına GSYH (dolar)	GSYH büyümesi (yıllık%)	Enflasyon (yıllık%)	İşsizlik (%)	Cari işlemler dengesi (GSYH'nin%)	Cari işlemler dengesi (bin dolar)
Ermenistan	9,2	12,4	421,1	5,2	2,5	17,5	-9,4	-1,165,3
Azerbaycan	9,9	46,9	4721,2	1,4	1,9	4,9	12,9	6,051,0

Beyaz Rusya	9,5	59,6	6289,9	3	4,9	4,8	-0,1	-34,4
Kazakistan	18,2	173	9812,6	4,1	6	4,8	-0,2	-288,8
Kırgızistan	6,3	8,1	1281,4	3,5	1,5	5,9	-8,9	-718,4
Moldova	2,7	11,4	3227,3	3,4	3	2,9	-10,6	-1,2114
Rusya	144,5	1,657,5	11288,9	2,25	2,9	4,8	6,8	113,454,9
Tacikistan	9,2	7,5	826,6	7,3	6,7	11,1	-5	-378,4
Türkmenistan	5,8	40,8	6966,6	6,2	7,9	3,8	-	-
Ukrayna	44,6	130,8	3095,2	3,3	10,9	8,8	-3,3	-43,670,0
Özbekistan	32,9	50,5	1532,4	5,1	4,3	5,7	-7,1	-35,938,9

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019)

Tabloda görüldüğü üzere BDT ülkelerinde 2018 yılında sadece iki devlette cari işlemler fazlalığı vardır. Diğer bütün ülkelerde (Türkmenistan için veri bulamamıştık) cari işlemlerde bir açık vardır. Aşağıdaki grafikte ise 2005-2018 yılları arası Tacikistan'da cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme dağılımı verilmektedir.

Grafik 1. Cari Açık ve Ekonomik Büyüme hızı

Kaynak: (The World Bank, 2020)

Grafikte görüldüğü gibi 2005-2016 yıllar arasında cari işlemler dengesi her zaman açık vermiştir. Sadece 2017 yılında cari işlemler dengesi %2,2 fazla vermiştir. 2018 ise yine cari işlemler dengesi %5 açık vermiştir.

4. Literatür Taraması

Son yıllarda yapılan çalışmalarda DYY ile ekonomi büyüme arasındaki ilişki bazı çalışmalarda pozitifken, bazı çalışmalarda ilişki bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Aşağıdaki tabloda DYY ile ekonomik büyümeye kapsayan yerli ve yabancı literatür verilmektedir.

Tablo 3. Konu Hakkında Yapılan Literatür Özeti

Yazar (lar)	Metodoloji	Dönem	Ülke	Sonuçlar
(Telatar & Terzi, 2009)	Granger nedensellik, VAR analizleri	1991:4-2005:4	Türkiye	Büyüme oranı ve cari işlemler dengesi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur.
(Cesur & İrez, 2019)	Etki-Tepki Analizi, VAR analizi	1990–2017	Türkiye	Ekonomik büyüme cari dengeyi negatif yönde etkilemektedir.
(Uçak, 2017)	Granger nedensellik, VAR modeli	1980-2015	Türkiye	Ekonomik büyümeden, cari dengeye doğru tek-yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
(Şit & Alancıoğlu, 2016)	Granger nedensellik, VAR modeli	1980-2014	Türkiye	Ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir
(Koray, 2017)	Granger nedensellik, VAR modeli	2003-2017	Türkiye	Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında tek-yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
(Bagnai & Manzocchi, 1999)	Panel-veri analiz	1965-1994	49 Gelişmekte ülkeler	Ekonomik büyüme arttıkça cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır.
(Erkılıç, 2006)	EKK ve VAR yöntemleri	1980-2005 ve 1987:4-2005:4	Türkiye	Ekonomik büyümenin cari açığı arttırdığını bulmuştur.
(Lebe, Kayhan, Adıgüzel, & Yiğit, 2009)	Gecikmeli yapısal vektör oto regresyon (SVAR)	1997:2-2007:3	Romanya ve Türkiye	Her iki ülkede de ekonomik büyümedeki değişkenliğin ulusal cari işlemler açığının en önemli nedeni olduğu sonucu bulunmuştur.
(Yılmaz & Akıncı, 2011)	Granger nedensellik Eş-bütünleşme Testi	1980-2010	Türkiye	GSYH'den cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
(Hepaktan & Çınar, 2012)	Panel veri analizi	1975-2008	27 OECD ülke	Ekonometrik uygulamaların sonucunda ekonomik büyümeden meydana gelen 1'lik artış, cari işlemler dengesinde %-0,2 ve %-0,4 arasında azalışa yol açmaktadır.
(Songur & Demet, 2013)	Panel veri analizi	1981-2010	10 Gelişmekte olan ülke	Uzun dönemde cari işlemler dengesinden büyümeye doğru pozitif ilişki varken büyümeden cari işlemler dengesine doğru negatif ilişki tespit edilmiştir.
(Yalçınkaya & Temelli, 2014)	Panel veri analizi	1992-2013	BRICS ve MINT ülkeler	İki grup ülkelerinde ekonomik büyüme kısa ve uzun

				dönemde cari işlemler dengesi üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu, cari büyüme oranı değiştiği cari dengenin de ülkelere göre açık-fazla verecektir. Ekonomik büyümenin, cari açığı artırıcı etkisinin büyüklüğünün BRİCS ülkelerine göre MINT ülkelerinde daha önemli bir sorun olduğu sonucuna ulaşmıştır.
(Erdoğan & Acet, 2016)	VAR analizi, Varyans Ayrıştırması, Nedensellik Testi	2003:01-2015:04	Türkiye	Ekonomik büyüme ile cari denge arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuşlardır. Varyans ayrıştırmasına göre; cari işlemler kendisinden %84,6 kaynaklıyken %15,4 ise büyümeden kaynaklanmaktadır, aynı şekilde büyüme onuncu döneminde %87 kendisinden, %13'ü ise cari dengesinden kaynaklanmaktadır.
(Ersungur, Doru, & Aslan, 2017)	VAR modeli, Nedensellik Testi	1998-2014	Türkiye	Cari denge ile GSYH arasında iki taraflı bir nedensellik var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak döviz kuru ve cari denge arasında hiçbir ilişkiye rastlanamamıştır.

5. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Cari İşlemler Dengesi (CİD) ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) arasındaki ilişki E-views 10 paket programı kullanılarak araştırılmıştır. Bu seriler çalışmada sırasıyla Cari İşlemler Dengesi (CİD) Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) olarak kısaltılmıştır. Bu amaçla CİD ve GSYH değişkenlerine ilişkin çeyrek zaman serileri (2005Q1-2019Q4) kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası ve Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndan alınmıştır. Ekonomik büyüme ve CİD arasında kurulan model aşağıdaki gibidir.

Buna göre, ekonomik büyüme ile CİD arasında kurulan model,

$$GSYH = \beta + \beta_1 CİD \quad (1)$$

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistik

	GSYH	CİD
Mean	24.90583	13.02533
Median	25.49000	10.31500
Maximum	32.89000	46.01000
Minimum	15.27000	0.300000
Std. Dev.	5.648111	11.72803

Skewness	-0.269936	1.295947
Kurtosis	1.590110	4.066424
Jarque-Bera	5.698130	19.63794
Sum	1494.350	781.5200
Sum Sq. Dev.	1882.168	8115.259
Observations	60	60

Tablo 5. Kovaryans Analizi

Sample: 2005Q1 2019Q4
Included observations: 60

Correlation

Probability

Cases

Observations

GSYH

GSYH

CID

1.000000

60

60

CID

-0.492659

1.000000

0.0001

60

60

60

60

Kovaryans analizi sonucuna göre bu değişkenler arasında negatif bir ilişki vardır. Bağımlı değişkenli CID değeri %50 olduğu için bu ilişkinin ılımlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 6. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Null Hypothesis: CID has a unit root					
Exogenous: Constant					
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)					
		Level	1st Difference		
		t-Statistic	Prob.*	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-1.393454	0.5791	-11.72465	0.0000
Test critical values:	1% level	-3.552666		-3.552666	
	5% level	-2.914517		-2.914517	
	10% level	-2.595033		-2.595033	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 7. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Null Hypothesis: GSYH has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.665984	0.0073
Test critical values: 1% level	-3.552666	
5% level	-2.914517	
10% level	-2.595033	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Değişkenler için verilerin durağan olup olmadığını belirtmek amacıyla birim kök testi uygulandı. Bu testten elde edilen sonuçlarına göre bir değişkenimiz birinci farkta diğeri ise düzey değerinde durağın çıktı. Dolayısıyla biz bu değişkenler arasında uzun dönemde ilişkiyi bakmak için ARDL test uygulanacağız.

Tablo 8. ARDL Test Sonuçları

Dependent Variable: GSYH

Method: ARDL

Date: 06/22/20 Time: 17:45

Sample (adjusted): 2006Q1 2019Q4

Included observations: 56 after adjustments

Maximum dependent lags: 4 (Automatic selection)

Model selection method: Akaike info criterion (AIC)

Dynamic regressors (4 lags, automatic): CID

Fixed regressors: C

Number of models evaluated: 20

Selected Model: ARDL(4, 0)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
GSYH (-1)	-0.401553	0.116583	-3.444367	0.0012
GSYH (-2)	-0.417261	0.117499	-3.551197	0.0008
GSYH (-3)	-0.419651	0.115680	-3.627678	0.0007
GSYH (-4)	0.548989	0.119377	4.598792	0.0000
CID	-0.013632	0.014883	-0.915966	0.3641
C	42.24815	11.33086	3.728593	0.0005

R-squared	0.966749	Mean dependent var	24.90643
Adjusted R-squared	0.963424	S.D. dependent var	5.674778
S.E. of regression	1.085294	Akaike info criterion	3.102536
Sum squared resid	58.89315	Schwarz criterion	3.319538
Log likelihood	-80.87100	Hannan-Quinn criter.	3.186667
F-statistic	290.7430	Durbin-Watson stat	1.775642
Prob(F-statistic)	0.000000		

*Note: p-values and any subsequent tests do not account for model selection.

Yukarıda Tablo 17’de ARDL test sonuçları verilmektedir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasında oto korelasyon yoktur ve F istatistiği problemi de görülmemektedir. Bu sebeple değişkenler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla ARDL sınır testi yapmamız gerekmektedir.

Tablo 9. ARDL Sınır Testi

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
Asymptotic: n=1000				
F-statistic	4.86608	10%	3.02	3.51
K	1	5%	3.62	4.16
		2.5%	4.18	4.79
		1%	4.94	5.58

Yukarıdaki tabloda ARDL sınır testi sonuçlarına sahibiz. Bu test sonuçlarına göre F-istatistiği değeri üst sınırdan daha büyük olduğundan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 10. Correlogram

Included observations: 56

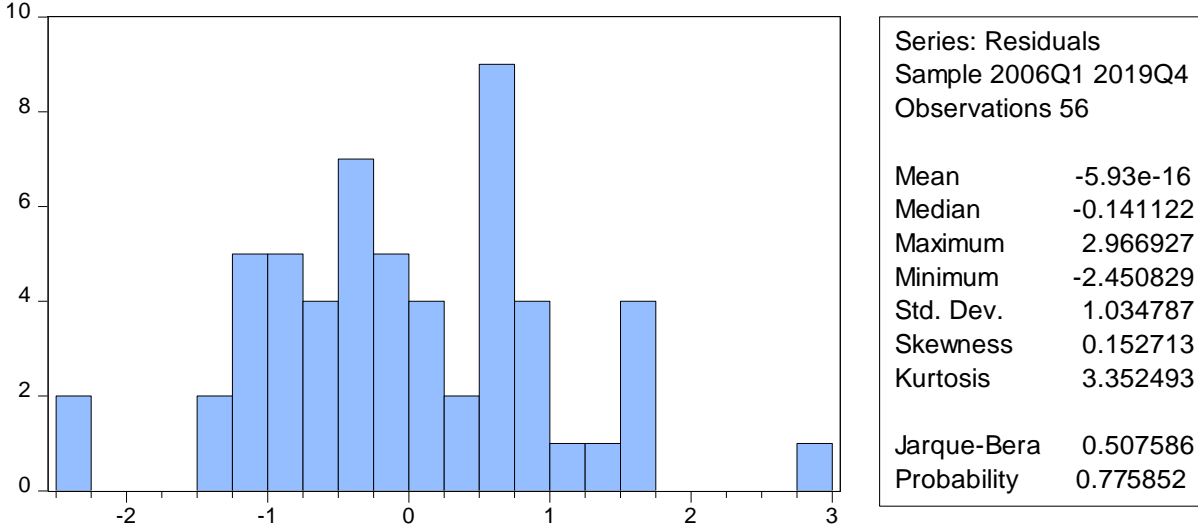
Q-statistic probabilities adjusted for 4 dynamic regressors

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*	
. *.	. *.	1	0.097	0.097	0.5580	0.455

. * .	. * .	2	0.096	0.088	1.1147	0.573
** .	** .	3	-0.219	-0.240	4.0609	0.255
** .	** .	4	-0.236	-0.215	7.5321	0.110
. .	. * .	5	0.069	0.173	7.8318	0.166
. .	. .	6	0.005	-0.011	7.8335	0.251
. .	. * .	7	0.041	-0.108	7.9468	0.337
. * .	. * .	8	-0.148	-0.167	9.4358	0.307
. * .	. * .	9	-0.187	-0.116	11.864	0.221
. .	. .	10	-0.034	0.023	11.943	0.289
. * .	. * .	11	-0.066	-0.119	12.261	0.344
. .	. * .	12	-0.015	-0.186	12.278	0.424
. .	. .	13	0.028	0.013	12.338	0.500
. * .	. * .	14	-0.076	-0.076	12.781	0.544
. .	. .	15	0.045	-0.056	12.943	0.607
. * .	** .	16	-0.131	-0.231	14.333	0.574
. * .	. .	17	0.112	0.059	15.373	0.569
. .	. * .	18	-0.033	-0.087	15.466	0.630
. .	. * .	19	0.056	-0.088	15.741	0.674
. .	. * .	20	0.023	-0.126	15.789	0.730
. .	. .	21	-0.025	-0.040	15.845	0.778
. .	. .	22	0.043	-0.041	16.025	0.815
. .	. .	23	0.034	-0.039	16.138	0.849
. ** .	. * .	24	0.223	0.148	21.170	0.629

Yukarıda tablo 19’de elde ettiğimiz sonuçlarına göre, tüm durumlarda P değeri yüzde beşin üzerinde olduğundan dolayı oto korelasyon yoktur.

Grafik 2. Histogram Normallik Testi

Yukarıdaki grafikte, histogram normallik test sonuçlarına göre p değerinin %5'inde sıfır hipotezini reddeden %5'ten fazla olduğu için modelimizin normal olduğunu söylemektedir.

Tablo 11. ARCH test sonuçları

Heteroskedasticity Test: ARCH

F-statistic	0.197253	Prob. F(1,53)	0.6588
Obs*R-squared	0.203937	Prob. Chi-Square(1)	0.6516

P değeri %10'dan fazla olduğu için heteroskedastisite problemi olmadığı anlamına gelmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Tacikistan ekonomisinde özellikle son dönemlerde cari açığın milli gelire oranı oldukça yüksektir. Cari işlemler dengesi ile diğer makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler, ekonomik politika kararları açısından cari işlemler dengesini hangi faktörlerin ne ölçüde etkilediğini araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, Tacikistan Cumhuriyetinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla 2005Q1 ve 2019Q4 arasındaki döneme ilişkin veriler değerlendirilerek ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenmektedir. İlk değişkenlerimizin durağın olup olmadığını belirttirmek amacıyla Birim kök testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda bir değişken birinci farkta, diğeri ise düzey değerinde durağan çıktı. Dolayısıyla ARDL modeli kullanıldı. Elde edilen sonuçlarına göre değişkenler arasında negatif bir ilişki vardır. Aynı zamanda uzun dönem ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla ARDL sınır testi uygulanmıştır.

Yukarıdaki ampirik sonuçlarda da görüldüğü gibi değişkenler arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bilindiği üzere cari işlemler dengesi, ticaret politikası, döviz kuru, döviz rezervleri, enflasyon oranı gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Dış ticaret dengesi, genellikle cari işlemler fazlası veya açığının en büyük belirleyicisidir. Tacikistan'da dış ticaret genellikle açık vermektedir. Tacikistan için cari açığının en büyük sebebi dış ticaret açığıdır. Tablo 6'daki dış ticaret verilerine bakıldığında; Tacikistan 2018 yılında 11 milyar dolarlık mal ve hizmet ihraç ederken 32 milyar dolarlık mal ve hizmet ithal etmiştir. Mal ve hizmetler dengesi ise -21 milyar dolar olmuştur. Tacikistan'ın ihracatındaki başlıca ürünler Alüminyum, Kurşun cevheri, Altın, Pamuk, Çinko cevheri, diğer metal cevherler yer almaktadır. Yani Tacikistan en çok hammadde ihraç etmektedir. Sonuç olarak Tacikistan hammadde bağımlılığından kurtulmazsa cari işlemler dengesi açığı giderek artabilir ve gelirlerle finanse edilemediği müddetçe kronik hale gelebilecektir.

Kaynakça

- Aahana, S. (2020). Structure of Balance of Payments Accounts | International Trade | Economics. Economics Discussion: Erişim Tarihi: 01.05.2020, <http://www.economicdiscussion.net/balance-of-payment/structure-of-balance-of-payments-accounts-international-trade-economics/30647> adresinden alındı
- Bagnai, A., & Manzocchi, S. (1999). Current-Account Reversals in Developing Countries: The Role of Fundamentals. *Open economies review* 10, 143–163.
- Cesur, F., & İrez, S. (2019). Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi* Cilt 5, Sayı8,, 87-101.
- Dünya Bankası. (2019). Erişim Tarihi: 20.01.2020, <https://data.worldbank.org/> adresinden alındı
- Erdoğan, S., & Acet, H. (2016). Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015). *The Journal of Academic Social Science Studies* Number: 51(3), 539-548.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye'de Cari Açığın Velirleyecileri. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, 1-152.
- Ershov, Y. S., & Sadridinov, M. İ. (2016). Ekonomika Tajikistana v XXI Veke- Vzgl'yad so Storoni. *Mir ekonomiki i upravleniya*, 125-135.
- Ersungur, M., Doru, Ö., & Aslan, B. (2017). Türkiye'de GSYH ve Döviz Kuru Hareketlerinin Cari Denge Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler* Cilt 31(3), 451-462.
- Ghosh, A., & Ramakrishnan, U. (2020). Current Account Deficits: Is There a Problem? *International Monetary Fund*: Erişim Tarihi: 02.05.2020, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/current.htm> adresinden alındı
- Heakal, R. (2019). Current Account Balance. *Investopedia*: Erişim Tarihi: 20.04.2020, <https://www.investopedia.com/insights/exploring-current-account-in-balance-of-payments/> adresinden alındı
- Hepaktan, E., & Çınar, S. (2012). OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43-57.
- Kimberly, A. (2019). Economic Growth, Its Measurements, Causes, and Effects. *The balance*: Erişim Tarihi: 02.05.2020, <https://www.thebalance.com/what-is-economic-growth-3306014> adresinden alındı
- Koray, Y. D. (2017). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, 12-28.
- Lebe, F., Kayhan, S., Adıgüzel, U., & Yiğit, B. (2009). The Empirical Analysis Of The Effects Of Economic Growth And Exchange Rate On Current Account Deficit: Romania And Turkey Samples. *Journal of applied quantitative methods* Vol. 4(1), 69-81.
- ScienceDaily. (2020). Economic growth. Erişim Tarihi: 05.05.2020, https://www.sciencedaily.com/terms/economic_growth.htm adresinden alındı
- Songur, M., & Demet, D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi* Sayı 164, 220-232.
- Şit, M., & Alancioğlu, E. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Var Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, Sayı 5, 5-23.
- TCMB. (2020). Ödemeler Dengesi İstatistikleri. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Telatar, M. O., & Terzi, H. (2009). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* Cilt: 23, Sayı: 2, 119-134.
- The World Bank. (2020). GDP growth (annual %). Erişim Tarihi: 18.04.2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden alındı
- Uçak, S. (2017). Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:15, Sayı:2, 107-140.

- Yalçinkaya, Ö., & Temelli, F. (2014). Ekonomik Büyüme ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: BRICS ve MINT (1992-2013). Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF dergisi Cilt 19(4), 201-224.
- Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15 (2), 363-377.